

Βασίλης Κατσαρός

Ευσταθίου Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης:
Πρόλογος των Πινδαρικών Παρεκβολών
(§§ 35-38): Για τους Ολυμπιακούς Αγώνες

Συγκρίνει τόν ἑαυτό του μέ τούς ὁμοτέχνους του. Νιώθει ἀνώτερος. Ἐχει τή χάρη του. Ἐχει τήν ταλαιπωρία του. Πολλά διαισθάνεται, ὑπαινίσσεται, γνωρίζει, σέβεται, κρίνει. Ὑπάρχει ὁ μῦθος, ὁ θρύλος, πού προσφέρεται ὡς θρησκευτική καί ποιητική γλώσσα, γιά νά ἐκφραστεῖ τό ἀνεξήγητο, νά φωτιστεῖ τό σκοτεινό καί ἀγνωστο τῆς ἀρχῆς τῆς ζωῆς καί τοῦ τέλους, πού μπορεῖ νά βιωθεῖ ὡς *διόδοτος ἀρχή*. Μέσα σ' αὐτόν τόν κόσμο τοῦ θρύλου καί τοῦ μύθου βρῖσκει ὁ Πίνδαρος κάποια παρηγοριά, μεμιγμένη ὁμως μέ στοιχεῖα πού ἡ αἴσθησή του ἀπορρίπτει ὡς ἀπαράδεκτα. Δέν μπορεῖ νά δεχθεῖ τήν καννιβαλική τράπεζα στήν ὁποία οἱ θεοί τρῶνε τά μέλη τοῦ Πέλοπος (Ὀλ. 1, 52). Μέσα στήν ἀνθρώπινη αὐτή ταλαιπωρία καί τό ἐφήμερο ὑπάρχει κάποια ἐλπίδα θείου φωτισμοῦ, πού πλουταίνει καί καταπραΰνει τή ζωή: *Ἐπάμεροι (ἐφήμεροι) τί δέ τις; τί δ' οὐ τις; σκιάς ὄναρ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὅταν αἶγλα διόδοτος ἔλθῃ, λαμπρόν φέγγος ἔπεστιν ἀνδρῶν καί μελίχρος αἰὼν* (Πυθ. 8, 95-97). Ὅλη ἡ προσπάθεια τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καταλήγει στήν αἴσθησι κάποιου θείου φωτισμοῦ καί μελίχιου βίου. Αὐτή ἡ θεόδοτη αἶγλη, τήν ὁποία διαισθάνθηκε καί ὕμνησε ἡ ἑλληνική ψυχή, ἀποτελεῖ τόν ὄρθρο τῆς ἀνεσπέρου ἡμέρας, πού ἀνατέλλει μέ τήν περίοδο τῆς Χάριτος.

Μέ τόν ἐρχομό τῆς ἡ **Ἐκκλησία** σβήνει τή δίψα. Θεραπεύει τήν ἀσθένεια. Κατακαίει τό καρκίνωμα, ὅχι τά ὑγιή κύτταρα. Δέν ἐρχεται νά μισερῶσει, ἀλλά νά σώσει τόν ἄνθρωπο. Δέν ἦλθε ὁ Θεάνθρωπος νά καταλύσει, ἀλλά νά *πληρώσῃ*, νά συμπληρώσει. Ὑπάρχει μιά μεγάλη σχέση καί συγγένεια ὅλου αὐτοῦ τοῦ σωματικοῦ καί πνευματικοῦ ἀγῶνος τοῦ ἀρχαίου Ἑλλήνα μέ αὐτό πού ἐπιτελεῖται καί συνεχίζεται ἐδῶ. Εἶναι παρόντες οἱ ἀρχαῖοι στή ζωή καί στόν χαρακτήρα μας. Μιλοῦμε τή γλώσσα τους. Ζοῦμε στόν τόπο τους. Μελετοῦμε τά ἔργα τους. Κρινόμαστε ἀπό τό φιλότιμό τους. Διδασκόμαστε ἀπό τήν πολιτεία τους. Θαυμάζουμε τήν ἐπιμονή καί τή θεία μανία τους. Ταυτοχρόνως, προσπαθοῦμε καί ὀφείλομε νά ἀποφύγουμε τίς ἐκτροπές τους, νά ξεπεράσωμε τίς πτώσεις τους, ὅπως καί οἱ ἴδιοι μᾶς προτρέπουν: *οὐ δεῖ ὡς παῖδας τοκεῶνων, τοῦτ' ἔστι κατὰ ψιλόν καθότι παρὲλθοντες* (δέν πρέπει νά ἐνεργοῦμε σάν παιδιὰ τῶν γονέων μας, δηλαδή, σύμφωνα μέ αὐτά πού παραλάβουμε) [**Ἡράκλειτος**, ἀπ. 74].

Ζοῦμε στήν περίοδο τῆς Χάριτος, στήν καινή κτίσι, στήν Ἐκκλησία. Ζοῦμε στό μυστήριο τῆς σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου καί τῆς θεώσεως τοῦ προσλήμματος τῆς καθόδου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, πού

ἐκκέχεται ἐπὶ πᾶσαν σάρκα (πρβλ. Πράξ. 2, 17). Ὅλη ἡ ζωή προσλαμβάνεται. Οἱ ἀγῶνες τῶν προγενεστέρων ἀξιοποιούνται. Τά ἐπιτεύγματά τους δοκιμάζονται καί καθαίρονται. Τά νοήματα αἰχμαλωτίζονται: *αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τήν ὑπακοήν τοῦ Χριστοῦ* (Β' Κορ. 10, 5). Ἡ ὁρολογία μένει. Τό περιεχόμενο ἀλλάζει. Ὁ νοῦς μεταστρέφεται διά τῆς μετανοίας. Ὁ ἄνθρωπος μεταμορφώνεται διά τῆς Χάριτος.

Καί ὅλη ἡ ζωή, ἐνῶ φαίνεται ἡ ἴδια, εἶναι μεταμορφωμένη ἔσωθεν, κεκαθαρωμένη διά τοῦ Πνεύματος, χωρίς νά τῆς λείπει κάτι πού εἶναι δοσμένο ἀπό τόν Θεό στόν ἄνθρωπο. Ἡ Ἐκκλησία δέν ἀδικεῖ κανένα, δέν περιφρονεῖ οὔτε μεροληπτεῖ. Κρίνει τούς πάντας ἐν ἀγάπῃ καί ἀληθείᾳ. Σῶζει τό σύνολο: *Ἐσωσας ὅλον μέ τόν ἄνθρωπον*, ἔσωσες ὅλη τή ζωή, τή δημιουργία καί τήν κληρονομία τῶν ἀνθρώπων. Καί μέσα στήν ἑλληνική παράδοση καί ψυχὴ ὑπάρχει τόσος πλοῦτος ζωῆς καί δημιουργίας, αὐθορμητισμός καί ἐκζήτηση τοῦ ἐνός, διά τοῦ ὁποίου τιμῶνται, γνωρίζονται καί σώζονται τά πάντα. Ἡ ἀγάπη, ἡ φιλία τοῦ καλοῦ καί τοῦ σοφοῦ, ὡς φιλοκαλία καί φιλοσοφία, σώζονται. Ἡ ἐξομολόγησις, ἡ ἐκφραση τῆς χαρᾶς γιά τή ζωή, τῆς ἀπορίας γιά τό ἀγνωστο, τοῦ θρόνου γιά τόν θάνατο καί ἡ ἐπιθυμία τοῦ ξεπεράσματος τοῦ ὑπάρχοντος καί ἐντοπίζονται σαφέστατα. Ὅλα αὐτά πού ὑπῆρχαν καί ὑπάρχουν στήν ἐνιαία Παράδοσή μας ἔχουν πλάσει τόν χαρακτήρα μας. Ὅλα αὐτά προσλαμβάνονται ἐν δυνάμει ἀγάπης καί καθαίρονται. Δέν παίρνει ἡ Ἐκκλησία τά πράγματα ἀδοκίμαστα ὡς ἔχουν. Δέν δέχεται ὡς ἀληθῆ αὐτά πού καί οἱ ἴδιοι οἱ ἀρχαῖοι ἐν πολλοῖς ἀπορρίπτουν. Δέν πιστεύει σέ ἑλληνικές μυθοπλασίες καί ιδέες πλατωνικές. Οὔτε ὑποτάσσεται *ἰουδαϊκοῖς μύθοις καί ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφόμενων τήν ἀλήθειαν* (Τίτ. 1, 14). Ὁ ἑλληνισμός—ὡς ἀνθρώπινο μέγεθος— δέν εἶναι κάτι ἄσπιλο καί ἀμόλυντο, πού λαμβάνεται ὡς ἔχει. Οὔτε κάτι ἄχρηστο, πού ἀπορρίπτεται ἀνεξέταστα. Βρῖσκει ἐδῶ κάτι τό πληθωρικὰ ζωντανό καί αὐθόρμητο, μέ ὅλες τίς πτήσεις τοῦ πνεύματος καί τίς πτώσεις τῆς ἀνθρώπινης ἀδυναμίας. Διά τῆς μετανοίας ὁμως καί ταπεινώσεως, ὅλοι μποροῦμε νά μποῦμε στόν χῶρο τόν ἀπεριόριστο τῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας, ὅπου καταργεῖται ὁ φόβος καί ὁ θάνατος. Ὁ

Θεάνθρωπος γνωρίζεται ὡς θύρα ζωῆς. Δι' αὐτοῦ εἰσερχόμεθα καί ἐξερχόμεθα καί νομὴν εὐρίσκομεν (Ἰω. 10, 9).

Ἡ κατάσταση τῆς Χάριτος εἶναι ἡ φανέρωσις καί ἡ κυριαρχία τῆς ἀπάτου ἀγάπης Αὐτοῦ, πού *ἐτι ἀμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανεν* (Ρωμ. 5, 8). Αὐτό πού ἐδῶ μαθαίνομε, στό ὁποῖο στηριζόμαστε καί

Εἰκ. 9-03, 9-04, 9-05. Μ. Ἰθέρων, παρεκκλήσι τῆς Πορταΐτισσας. Τοιχογραφίες ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν (Θουκυδίδης, Πλάτων, Σόλων—ἀντίστοιχα), στόν ἐξω-νάρθηκα.

[illegible]

κατάπτωση του μοναχικού βίου. Τότε ο Ευστάθιος γράφει το έργο «Επίσκεψις βίου μοναχικού επί διορθώσει των κατ' αὐτόν» και άλλα ηθικοπλαστικά έργα, όπως το έργο «Λόγος πρὸς τινὰ στυλίτην» και το έργο «Περὶ ὑποκρίσεως».

β) Η περιπέτεια του κατά την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς τον Αύγουστο του 1185.

Ο Ευστάθιος υπέφερε τα πάντα μαζί με το ποίμνιό του. Μπήκε μπροστά, ζητώντας από τον Γουλιέλμο να σταματήσει τις βιαιοπραγίες και να περιορίσει την οργή του. Η εντιμότητά του φάνηκε, όταν πιάστηκε και οδηγήθηκε από έναν πειρατή στα πλοία των Νορμανδών, όπου του ζήτησαν να πληρώσει 4.000 χρυσά νομίσματα για να τον αφήσουν ελεύθερο. Τους απέδειξε ότι ήταν πάμφτωχος, τον άφησαν ελεύθερο και του επέτρεψαν να παραμείνει στον επισκοπικό θρόνο.

γ) Το ζήτημα της φυγής ή της προσωρινής απομάκρυνσής του από τη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης.

Καυτηριάζοντας τον απαράδεκτο βίο ορισμένων κληρικών και μοναχών, ο Ευστάθιος δημιούργησε αντιπάθειες. Οργανώθηκε αντίσταση από οπαδούς τους λαϊκούς, και ένα μέρος των Θεσσαλονικέων ξεσηκώθηκε εναντίον του· διαδίδουν συκοφαντικές πληροφορίες, κυκλοφορούν υβριστικά φυλλάδια και εξαπολύουν ακόμη και απειλές για τη ζωή του. Τότε έγραψε την περίφημη επιστολή του «Πρὸς Θεσσαλονικεῖς» (Tafel, Opusc. 98). Σ' αυτήν περιγράφει τις δολοπλοκίες και δίνει συμβουλές για να ηρεμήσουν τα πνεύματα, σ' ένα κείμενο που είναι καθρέφτης σύνεσης του Ευσταθίου, αλλά και καθρέφτης της εκκλησιαστικής κατάστασης στη Θεσσαλονίκη αυτή την εποχή. Φαίνεται, όμως, ότι η αναταραχή πήρε διαστάσεις. Το 1191 ο πατριάρχης Γεώργιος Β' ο Ξιφιλίνος (1191/1198) τον ανακαλεί στην Κωνσταντινούπολη. Η απομάκρυνση του Ευσταθίου (μετά τις 25 Φεβρουαρίου του 1191) από τη Θεσσαλονίκη δεν κράτησε πολύ. Ο αυτοκράτορας Ισαάκιος Β' Άγγελος, ως νέος Μανουήλ Κομνηνός, ο προστάτης του, μεσολάβησε, ώστε κατά τα τέλη Απριλίου να επιστρέψει ξανά στη Θεσσαλονίκη. Δεν αποκλείεται, όπως υποστήριξε ο Κυριακίδης, ο Ευστάθιος να εγκατέλειψε τα πάντα και να έφυγε μόνος του από τη Θεσσαλονίκη. Ένας άνθρωπος σαν κι αυτόν, δε δίσταζε να λείε ευθαρσώς τη γνώμη του, και να μην ανέχεται τις ιντριγκες των επιτηδείων! Και ίσως να ξαναγύρισε, αφού πήρε κάποια υπόσχεση από τους Θεσσαλονικείς ή ικανοποίηση για τη σιγή των πολεμίων του, των «ὑπεναντίων» του, που τον κατηγορούσαν ότι τους εκδικείται. Τότε εκφώνησε τον Λόγο του «πρὸς τοὺς ἐπεγκαλούντας αὐτῷ μνησικακίαν» (Tafel, Opusc. 103).

Πότε πέθανε;

Ούτε και πότε πέθανε είναι εξακριβωμένο. Οι παλαιότεροι ερευνητές υποστηρίζουν ότι πέθανε μετά τον Σεπτέμβριο του 1193. Την 1η Σεπτεμβρίου εκφωνεί Λόγο στον Άγιο Δημήτριο. Οι νεότεροι τοποθετούν τον θάνατό του μεταξύ του 1195 και του 1197, αφού ο διάδοχός του, ο Κωνσταντίνος Μεσοποταμίτης, ήρθε στη Θεσσαλονίκη το 1197. Τον έθαψαν, πάντως, στη Θεσσαλονίκη, όπου λίγες μέρες αργότερα, ως μνημόσυνο του απήγγειλε τον επιτάφιο του ο Ευθύμιος Μαλάκης. Για το πώς εκτιμήθηκε στη γενική αντίληψη των κατοίκων μαρτυρείται από το γεγονός ότι λατρεύτηκε ως άγιος, χωρίς όμως να αναγνωριστεί επίσημα και από την Εκκλησία. Είναι προς τιμήν της τοπικής Εκκλησίας που τον τίμησε, διοργανώνοντας στην πόλη της κι ένα λαμπρό συνέδριο στο όνομά του. Ο Ευστάθιος με τον θάνατό του σφράγισε μία περίοδο ακμής των γραμμάτων στον αιώνα των Κομνηνών.

Ποιο ήταν το συγγραφικό έργο του Ευσταθίου;

Η κλασική μόρφωση που πήρε ο Ευστάθιος τού επέτρεπε όχι μόνο να γίνει ένας τεχνικός μελετητής των αρχαίων κειμένων, και ιδίως των ποιητικών, αλλά και να φτάνει στο σημείο να εκτιμά τη μορφωτική αξία της αρχαίας λογοτεχνίας, ακόμη και της τραγωδίας, που ήταν απόβλητη από τους παλαιότερους εκκλησιαστικούς πατέρες της Εκκλησίας. Δίκαια ο Στίλπων Κυριακίδης τον θεωρούσε «έναν από τους πρώτους, αν όχι τον πρώτο άνθρωπιστή».

Το συγγραφικό έργο του Ευσταθίου το κατατάσσουμε, από άποψη περιεχομένου, σε δύο ομάδες, που συμπτωματικά διαχωρίζονται και από τους τόπους στους οποίους γράφτηκαν τα έργα:

1η ομάδα: Σχόλια στους αρχαίους συγγραφείς, τα οποία ο Ευστάθιος ονομάζει «Παρεκβολαί», έργα που δημιούργησε όταν δίδασκε ως κλασικός φιλόλογος στην Κωνσταντινούπολη.

2η ομάδα: Πραγματείες, Λόγοι και Επιστολές, με θέμα σύγχρονες υποθέσεις, έργα που αντιπροσωπεύουν τη συγγραφική δράση του Ευσταθίου στη Θεσσαλονίκη.

Στην πρώτη ομάδα υπάγονται πολύ γνωστά έργα:

α) **Παρεκβολαί εἰς τὴν Ὅμηρον Ὀδύσειαν καὶ Ἰλιάδα**, όπου ο Ευστάθιος εξαντλεί τις πηγές του, τα Σχόλια στον Όμηρο, τον Αθήναιο, τον Στράβωνα, τον Στέφανο και τον Αριστοφάνη Βυζάντιο, τον Ηρακλείδη τον Μιλήσιο, δύο ελληνικές πραγματείες του Σουετώνιου και τους λεξικογράφους. Είναι το έργο που

Εικ. 10-06. Ο Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης. Β. τοίχος του ιερού του Αγίου Νικήτα, στο χωριό Čučer, κοντά στα Σκόπια (πριν από το 1316).

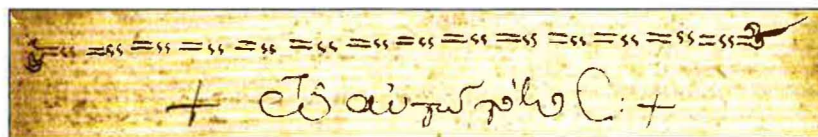
Μελετώντας κάποιος τούς αρχαίους μόνος του, φωτίζοντάς τους με τόν προβολέα τῆς διανοίας καί τῆς ἐμπειρίας του (ἢ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς καί θεώρησης στήν ὁποία ἀνήκει), σχηματίζει κάποια εἰκόνα πού ἀναπόφευκτα ἐπηρεάζεται ἀπό τίς προϋποθέσεις πού διαθέτει. Ἔτσι, οἱ ἀρχαῖοι, λίγο-πολύ, πάντα παραποιοῦνται καί εὐτελίζονται. Μελετώντας τους ὁμως μέσα ἀπό τό πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας, βλέποντάς τους καταυγαζομένους μέ τό φῶς τῆς Χάριτος, πού ἦν *ἀεί καί ἔστι καί ἔσται*, ἀποκαλύπτονται ἀληθῶς καί διαχρονικῶς. Ἀποκτοῦν τό πραγματικό τους μέγεθος. Δέν ἀδικοῦνται, οὔτε παραποιοῦνται, ἀλλά παίρνουν τή θέση πού τούς ἀρμόζει μέσα στό παγκόσμιο συλλεϊτουργο καί στήν ἀναζήτηση τῆς ἀληθείας. Βλέποντας, ἀπό τήν ἐποχή τῶν Προσωκρατικῶν, τόν χαρακτήρα, τή ζωή καί τόν πόνο τους, λές: Αὐτοί οἱ ἄνθρωποι ἦταν πλασμένοι γιά νά βαπτισθοῦν *ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καί πυρὶ* (Ματθ. 3, 11), τό ὁποῖο ἦν *μέν ἀεί καί ἔστι καί ἔσται* (πρβλ. **Ἡράκλειτο** [ἀπ. 30], ἅγιο Γρηγόριο Θεολόγο [P. G. 49, 36], - Ἀκολουθία τῆς Πεντηκοστῆς). Τό ζητοῦσε τό εἶναι τους. Ἦταν γεννημένοι γιά νά μποῦν μέσα στό μυστήριο τῆς λειτουργικῆς θεολογίας, τήν ὁποία μέ τόν τρόπο τους προετοίμασαν· νά μποῦν ἐκεῖ πού ζεῖ, ἀνθεῖ καί καταξιώνεται ὁλος ὁ ἐλληνισμός. Ἦταν προορισμένοι νά παίξουν ἕναν ρόλο σημαντικό στό μυστήριο τῆς σωτηρίας τοῦ σύμπαντος κόσμου.

Ἐπειδή οἱ ἀρχαῖοι εἶναι ἀληθινοί, ὅσο ἀπομακρύνονται μᾶς πλησιάζουν. Ὅσο περισσότερο ἀπέχομε χρονικά ἀπ' αὐτούς, τόσο πιά καθαρά διακρίνομε τό

ἔργο τους καί συνειδητοποιοῦμε τήν ὀφειλή μας. Αὐθόρμητα δέ, ὅπως ὁ Ἀββᾶς, εὐχόμαστε γι' αὐτούς. Οἱ ἀπεικονίσεις τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων παρουσιάζονται στούς νάρθηκες τῶν ναῶν κατά τό μέσον τῆς δευτέρας μετά Χριστόν χιλιετίας.

Μετά ἀπό ὅλα αὐτά, τό ἀπορίας ἄξιον δέν εἶναι πῶς ὁ Πίνδαρος βρίσκεται στή βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων ἀλλά, ἀντιθέτως, θά ἦταν παράδοξο ἂν δέν ὑπῆρχε σ' αὐτήν. Τή στιγμή πού ἡ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Ἰβήρων θεωρεῖται μία ἀπό τίς πιά σημαντικές τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Εὐρώπης, δέν ὑπῆρξε ποτέ ἀπλός χώρος φυλάξεως νεκρῶν καί μή χρησιμοποιουμένων τόμων, ἀλλ' ἱερό τέμενος πνευματικῆς καλλιέργειας μέ τή μορφή μελέτης καί προσευχῆς. Χώρος στον ὁποῖο ἀφιέρωσαν τίς βιβλιοθήκες τῶν -καί πολλοί δούλεψαν σ' αὐτόν- ἐπώνυμοι Ἅγιοι, θεολόγοι καί ιεράρχες ἀπό παλαιά μέχρι σήμερα. Καί ὅπου, ἐκτός τῶν ἐκκλησιαστικοῦ καί θεολογικοῦ περιεχομένου χειρογράφων καί ἐντύπων, φυλάσσεται σημαντικός ἀριθμός χειρογράφων, ἀρχετύπων καί παλαιτύπων, μέ ἔργα τῶν μεγάλων ἀντιπροσώπων τῆς ἐπικῆς, τραγικῆς καί λυρικῆς ποιήσεως. Ἔτσι, παρακολουθεῖς πῶς ὁ ἐπικός ἀγώνας τῶν ἀρχαίων, περνώντας μέσα ἀπό τό δράμα τῆς ἀνθρώπινης τραγικότητος, φυσιολογικά τοὺς ὁδηγεῖ στήν οὐράνια λυρικότητα τῆς καινῆς κτίσεως. Πῶς ἀπό τοὺς κλασικούς φιλοσόφους καί ποιητές τοῦ ἀρχαίου κόσμου προχωροῦμε στοὺς μεγάλους Πατέρες καί μελωδούς τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ὄντως Οἰκουμενικούς διδασκάλους.

Προηγούμενος Βασίλειος Ἰβηρίτης

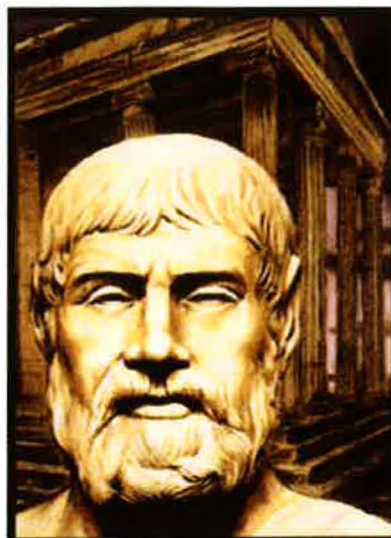

Εικ. 9-07. Χειρόγραφος κώδιξ ἀρ. 161 τῆς Ἱ. Μ. Ἰβήρων, Πινδάρου *Ολυμπιόνικων*· σελίδα 157 - λεπτομέρεια διακόσμησης (Βιβλιοθήκη Μονῆς).

Το ἀρθρο του Προηγούμενου Βασιλείου Ἰβηρίτου ἀναδημοσιεύεται ἀπό τα εἰσαγωγικά κείμενα τῆς ἐκδόσεως τοῦ χειρογράφου κώδικα ἀρ. 161 τῆς Μονῆς Ἰβήρων με τους Ολυμπιόνικους τοῦ Πινδάρου (ἐκδόσεις Μίλητος).

Προηγούμενη σελίδα :
Εικ. 10-01. Ο Άγιος
Ευστάθιος Θεσσαλονί-
κης, λεπτομέρεια. Πρό-
θεση Καθολικού Μονής
Βατοπαιδίου (1312).

Εικ. 10-02. Ο Πίνδαρος,
προτομή (πηγή: [www.
mlahanas.de](http://www.mlahanas.de)).

Τοῦ αὐτοῦ ἔτι ἐν διακόνοις ὄντος Πρόλογος τῶν Πινδαρικῶν παρεκβολῶν.

35. Ἰστέον δὲ καί, ὅτι, τεσσάρων ὄντων περιωνύμων ἀγῶνων Ἑλληνικῶν, οἱ καὶ ἱεροὶ ἐκαλοῦντο, οὓς οἱ νικῶντες ἡξιοῦντο λόγου τοῖς λυρικοῖς, πρώτους ἐξέθεντο οἱ τῷ Πινδάρῳ φίλοι πρὸς ἀνάγνωσιν τοῖς Ὀλυμπιονίκαις διὰ τὸ τοῦ Ὀλυμπικοῦ ἀγῶνος πάντῃ ἐνδοξόν, οὗ τὴν θέσιν σεμνολογοῦντες τῶν τινες παλαιῶν εἰς τὰ κατὰ Πέλοπα καὶ Οἰνόμαον αὐτὴν ἀναφέρουσιν, ὥς ἐκεῖθεν χρόνου ἀρξαμένου τοῦ τῶν Ὀλυμπίων ἀγῶνος· πρὸς δὲ οἱ δυσσαρεστούμενοί φασιν, ὥς αἰσχρὰν οὕτως οὖσαν τῇ αἰτίᾳ τὴν θέσιν οὐκ ἂν διεφύλαξαν οἱ ἀρχαῖοι οὐδ' ἂν παρέμεινεν εἰς οὕτω μακρὸν ἱερὸς λεγόμενος ὁ ἀγὼν, ἐφ' οἷς οὐ τοιοῦτός ἐστι διὰ τὸ κατ' αἰτίαν αἶσχος, ἐφ' ᾗ τέθεται, ἥπερ ἐστὶν ἔρως Ἱπποδαμείας καὶ φόνος Οἰνομάου περίεργος. Ἐτεροὶ δὲ εἰς Ἡρακλῆν ἀνάγουσι τὴν τοῦ Ὀλυμπικοῦ ἀγῶνος καταβολήν, ἡ καθὰ καὶ ὁ Πίνδαρος ἐνδοξότερον αὐτὸν κοσμῶν· ἐπεὶ γὰρ τὴν Αὐγέου κόπρον καθήρας οὐκ ἔτυχε τῶν ἐπηγγελμένων, συναγαγὼν, φασί, στρατόπεδον, τὸν τε Αὐγέα ἀπά-

35. Πρέπει νὰ γνωρίζουμε ἀκόμη ὅτι οἱ περίφημοι ἑλληνικοὶ ἀγῶνες (πού ὀνομάζονται καὶ ἱεροὶ) ἦταν τέσσερις, οἱ νικητὲς τῶν ὁποίων γίνονταν ἄξιοι τιμητικοῦ λόγου ἀπὸ τοὺς λυρικοὺς ποιητὲς καὶ οἱ φίλαθλοι πρότειναν πρώτους τοὺς ὀλυμπιονίκαις στὸν Πίνδαρο γιὰ νὰ τοὺς ὑμνήσει· γιατί ἦταν πολὺ φημισμένοι οἱ Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες, γιὰ τίς ρίζες τῶν ὁποίων ὑπερηφανεύονταν κάποιοι ἀπὸ τοὺς παλαιούς ὅτι ἔφταναν ἕως τὴν ἐποχὴ τοῦ Πέλοπα καὶ τοῦ Οἰνομάου, γιατί τάχα σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἀνάγεται ἡ ἀρχὴ τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων. Αὐτοὶ ὅμως πού δὲν ἀσπάζονταν αὐτὴ τὴν ἐκδοχὴ λένε ὅτι οἱ ἀρχαῖοι δὲν θέλησαν νὰ κρατήσουν αὐτὴ τὴν παράδοση, ἐπειδὴ τάχα εἶναι τόσο ἀπόμακρη αὐτὴ ἡ ἀποψη ἀπὸ τὴν πραγματικὴ αἰτία καὶ οὐτε θὰ κρατοῦσε τόσον καιρὸ νὰ λέγεται ἱερὸς ἓνας ἀγῶνας μέ τέτοια αἰσχρὴ αἰτιολογία, ὅπως εἶναι ὁ ἔρωτας τῆς Ἱπποδάμειας καὶ ὁ περίεργος φόνος τοῦ Οἰνομάου. Ἄλλοι πάλι ἀνάγουν τίς καταβολές τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων στὸν Ἡρακλῆ, μιά καὶ ὁ Πίνδαρος ὑμνεῖ αὐτὸν τὸν ἥρωα ὡς τὸν

γει τοῦ ξῆν καὶ τὴν Ἥλιν παρίσταται, ἦγον πορθεῖ. Καὶ πολλὰ λάφυρα περιποιησάμενος, ἀγῶνα τίθησι τοῖς μετ' αὐτοῦ πολεμήσασιν. Καὶ τὸ ἔθος ἐκείθεν διέμεινεν. Οἱ δὲ μὴδὲ πρὸς τοῦτο εὐαρεστούμενοί φασιν, ὥς οὐδὲ αὕτη ἔμεινεν ἂν ἡ διάθεσις, ἐπεὶ δυσχερεῖας πραγματικῆς ἦν ὑπόμνησις· ἀλλὰ μᾶλλον Ἰφίτος φασί, καὶ Εὐρύλοχος τοὺς Κιρραίους καταπολεμήσαντες ληστὰς, τὴν παράλιον τῆς Φωκίδος κατέχοντας καὶ πολλὰ ἐξ αὐτῶν λάφυρα συναγαγόντες, ὁ μὲν Ἰφίτος τὰ Ὀλύμπια κατεβάλετο, τὰ Πύθια δὲ ὁ Εὐρύλοχος. Καὶ παρέμεινεν ἡ θέσις αὕτη, ὥς ἀπὸ ἐνδόξου αἰτίας ἔχουσα τὴν ἀρχήν.

36. Ὅτι δὲ κατὰ πενταετηρίδας ἐτελεῖτο τὰ Ὀλύμπια διὰ τὸ πάνυ πόρρωθεν συλλέγεσθαι τῶν ἀθλούντων πολλοὺς· καὶ ὥς αἱ τοιαῦτα πενταετηρίδες καὶ Ὀλυμπιάδες ἐλέγοντο ἐκ τῆς Ὀλυμπίων πανηγύρεως, ἦν ἐπὶ Ὀλυμπίῳ ἦγον Διῖ, τῷ τοῦ Ἡρακλέους πατρὶ· καὶ ὅτι, ὅπερ τοῖς ὑστερον πέντε ὁμοῦ Ἰνδικτοί, τοῦτο ἐκάστη τῶν Ὀλυμπιάδων τοῖς πάλαι· καὶ ὅσοι δὲ ἀθλοὶ τὸν Ὀλυμπιακὸν συντελοῦν ἀγῶνα, δηλοῦσι μὲν καὶ οἱ παλαιοὶ σαφῶς, καὶ ἡ προκειμένη δὲ παρεκβολικὴ πραγματεία ἐκφανεῖ ἅπαν τοιοῦτον ἄξιον γνώσεως.

37. Νῦν δὲ ῥητέον ὅτι τὸ λεγόμενον πένταθλον οὕτω περιγράφεται μέτρῳ ἱαμβικῷ· Ἄλμα, πάλη, δίσκουμα, κοντὸς καὶ δρόμος. Καὶ ἐτέρως δὲ ἡρώῳ μέτρῳ· Ἄλμα ποδός, δίσκου τε βολὴ καὶ ἄκοντος ἐρωή, Καὶ δρόμος, ἡδὲ πάλη· μία δ' ἐπλετο πᾶσι τελευτή.

38. Ἐτι ἰστέον καὶ ὅτι τὸ ἐν τοῖς ἐπινίκιοις Πινδαρῶν μέτρον τριάς ἐκαλεῖτο. Ἦν δὲ ἐν τῷ καθόλου τοιαύτη τριάς ποιήμα, ἐν ᾧ, καθὰ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Κωμικοῦ δηλοῦται, ἔστι στροφή καὶ ἀντίστροφος καὶ ἐπώδός· περὶ ὧν καὶ οἱ τῆς ῥητορικῆς τέχνης ὑπομνηματίζονται διαλαμβάνουσι σαφέστατα. Δῆλον δέ, ἔνθα εἰσὶ τὰ τρία ταῦτα, ἡ στροφή δηλαδὴ, ἡ ἀντίστροφος καὶ ὁ ἐπώδός, ἐκεῖ καὶ χοροὶ εἰσι, στρεφόμενοι, καὶ ἀντιστρεφόμενοι, καὶ διὰ μέσων ἐπάδοντες, καὶ τὸ στάσιμον· εἴτε κύκλιοι οὗτοί εἰσιν, οὗς οἱ ἄδοντες ἁσματοκάμπται σκώπτονται τῷ Κωμικῷ, εἴτε καὶ ἑτεροῖοι· ὧν καὶ αὐτῶν ἰδμῶν πάντων ὁ Πίνδαρος, οὐδὲν δὲ ἦπτον αὐτοῦ καὶ ὁ κοσμῶν αὐτὸν χοροποιὸς Αἰνέας, περὶ οὗ πρὸ βραχέων εἴρηται. Ὅτι δὲ οἱ Πινδαρικοί ἐπινίκιοι τῇ προσεχῶς δεδηλωμένῃ τριάδι ἐναλλάγδην συντελοῦνται κατ' ἀκολουθίαν εὐσύντακτον ἐναρμόνιον, ἦν οὐκ ἔστι παραβῆναι· καὶ οἷσι ποσὶ καὶ μέτροις ἡ τοιάδε τριάς ἐκασταχοῦ ἀπαρτίζεται, σαφέστατα ἐκτίθενται οἱ ὑπομνηματισάμενοι, οἷς καὶ ἔστιν εὐμαθῶς ἀκολουθεῖν τοὺς περιελθόντας ἐπισκεπτικῶς τὸ τοῦ Ἡφαιστίωνος μετρικὸν ἐγχειρίδιον. Ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν ἑτέρου ἔργου· ἐνταῦθα δὲ τὸ προκειμένον ἐπέλευσις οὐκ ἀσυνήθης, τὰ ἐκ τῶν Πινδαρικῶν ἐπινικίων συλλέγουσα χρήσιμα εἰς εἰδήσιν εὐχρηστον τοῖς καὶ γράφειν καὶ ἄλλως· δὲ ὥς, νοεῖν ἐθέλουσι, καὶ τοῦτο οὐ κατὰ ὑπομνηματικὴν ἐξήγησιν, ἀλλ' εἰς ὅσον ἐκ πλατυτάτου λειμῶνος ἀνθολογήσαι, ὅσα οὐκ ἂν πατοῖτο ἢ ἄλλως ἐξαθερίζοιτο τοῖς γε φιλοκάλοις καὶ εἰδόσι τὰ τῶν Μουσῶν στεφανώματα.

πιὸ ἐνδοξο. Γιατί, παρ' ὅλο πού καθάρισε τὴν κόπρον τοῦ Αὐγεία, δὲν τηρήθηκαν ὅσα τοῦ ὑποσχέθηκε καί, ἀφοῦ συγκέντρωσε στρατό, λένε, σκότωσε τὸν Αὐγεία καὶ πολιορκήσε τὴν Ἥλιδα, τὴν ὁποία ἐν τέλει καὶ κυρίευσεν. Κι ἀφοῦ μάζεψε πολλὰ λάφυρα, διοργάνωσε ἀγῶνες μεταξύ τῶν συμπολεμιστῶν του. Καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτό ἔμεινε τὸ ἔθιμο. Ἄλλοι οὔτε μὲ αὕτη τὴν ἐκδοχὴ εἶναι εὐχαριστημένοι, γιατί τάχα δὲν ἦταν δυνατό νά διαιωνίζεται αὕτη ἡ συνήθεια, ἀφοῦ ἀνακαλοῦσε στή μνήμη ἓνα δυσάρεστο γεγονός, ἀλλά μᾶλλον, λένε, ὁ Ἰφίτος καὶ ὁ Εὐρύλοχος, ἀφοῦ νίκησαν σὲ πόλεμο τοὺς Κιρραίους ληστές καὶ κυρίευσαν τὰ παράλια τῆς Φωκίδας, συγκεντρώνοντας ἀπὸ αὐτοὺς πολλὰ λάφυρα, ὁ μὲν Ἰφίτος θεμελίωσε τὰ Ὀλύμπια, ὁ δὲ Εὐρύλοχος τὰ Πύθια. Καὶ παρέμεινε ἡ ἐκδοχὴ αὕτη, ἐπειδὴ ἔχει τάχα τὴν ἀρχὴ τῆς σὲ μιὰ εὐρύτερα ἀποδεκτὴ αἰτιολογία.

36. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες τελούνταν κάθε πέντε χρόνια βόλεψε, γιὰ νά συγκεντρώνονται ἀπὸ μακρινούς τόπους πολλοὶ ἀθλητές. Καὶ αὐτὲς τίς πενταετηρίδες τίς ἔλεγαν Ὀλυμπιάδες, ἀπὸ τὴν πανήγυρη τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων πού γινόταν πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τοῦ πατέρα τοῦ Ἡρακλῆ. Καὶ ὅτι αὐτό πού συγκροτοῦσαν, γιὰ τοὺς μεταγενεστέρους, πέντε Ἰνδικτοὶ μαζί, αὐτό συνιστοῦσε γιὰ τοὺς παλαιούς κάθε Ὀλυμπιάδα. Καὶ ὅσα ἀθλήματα ἀποτελοῦσαν τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες τὸ δηλώνουν καὶ οἱ παλαιοὶ μὲ ἀκριβεία, ἀλλά καὶ ἡ παροῦσα πραγματεία θά ἀναδείξει ὅτιδῆποτε ἀξίζει νά γίνει γνωστό.

37. Τώρα, λοιπόν, πρέπει νά ποῦμε ὅτι τὸ λεγόμενον Πένταθλο περιγράφεται ὡς ἑξῆς μὲ ἱαμβικὸ μέτρο: Ἄλμα, πάλη, δίσκος, ἀκόντιο καὶ δρόμος. Κι ἄλλιως, μὲ ἡρωικὸ στίχο: Ἄλμα ποδιοῦ καὶ βολὴ δίσκου καὶ ρίψη ἀκοντίου καὶ δρόμος καὶ πάλη· ἓνα εἶναι τὸ τέρμα γιὰ ὅλα.

38. Κι ἀκόμη πρέπει νά γνωρίζουμε ὅτι τὸ Πινδαρικό μέτρο γιὰ τὰ ἐπινίκια ὀνομαζόταν τριάς. Καὶ αὕτη ἦταν στό σύνολο ἐναρμονισμένη, ὥστε ἦταν ἀδύνατο νά τὴν παραβεῖ κανεὶς. Καὶ ἀπὸ ποιά πόδια καὶ μέτρα ἀπαρτίζεται σὲ κάθε περίπτωσι μιὰ τέτοια τριάδα, τὸ ἐκθέτουν σαφέστατα οἱ ὑπομνηματιστές, πού γνωρίζουν πολὺ καλά νά παρακολουθοῦν τοὺς χρήστες τοῦ μετρικοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Ἡφαιστίωνος. Ἀλλά ἐκεῖνα εἶναι ὑπόθεσις ἄλλης πραγματείας. Ἐδῶ, στό προκειμένο, εἶναι σύνθητες τὸ γεγονός νά συλλέγονται τὰ χρήσιμα ἀπὸ τοὺς Πινδαρικούς ἐπινίκιους ὕμνους γιὰ εὐχρηστὴ γνώσι αὐτῶν πού θέλουν καὶ νά γράφουν καὶ νά τὰ ἐννοοῦν κάπως διαφορετικά, κι αὐτό ὄχι μὲ ὑπομνηματικὴ ἐξήγησι, ἀλλά γιὰ ἀνθολόγησι ἀπὸ πολὺ πλατὺ λιβάδι ὅσων δὲν θά καταπατοῦνταν ἢ θά ἐξανεμίζονταν μὲ διάφορους τρόπους, γιὰ τοὺς λάτρεις τοῦ καλοῦ καὶ τοὺς μύστες τῶν τιμῶν πού προέρχονται ἀπὸ τίς Μοῦσες.

Ποιος είναι ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης;

Στο πρωταρχικό αυτό ερώτημα βοισκόμαστε πάντα σε μειονεκτική θέση. Γιατί, για να γνωρίσει κανείς την προσωπικότητα κάποιου, πρέπει να εμβαθύνει στη γνώση του έργου του, αλλά και η εντύπωση που αποκομίζει από τη γνώση του έργου καλό θα ήταν να στηρίζεται σε μαρτυρίες και πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση του. Στην περίπτωση του Ευσταθίου, τα πράγματα λειτουργούν παράξενα: ενώ είμαστε πεπεισμένοι ότι ο Ευστάθιος είναι η πιο λαμπρή προσωπικότητα του Βυζαντίου στην εποχή των Κομνηνών (και όχι μόνο), οι πληροφορίες που διαθέτουμε γι' αυτόν είναι ελάχιστες. Δάσκαλος και λόγιος, έξοχος μελετητής της αρχαίας γραμματείας, αλλά ταυτόχρονα διεισδυτικός μελετητής της γλώσσας, των ηθών και εθίμων της εποχής του, δεινός θεολόγος και οραματιστής, δεν άφησε πεδίο στο οποίο να μην αγωνιστεί. Μολαταύτα, δε γνωρίζουμε με ακρίβεια πολλά πράγματα γι' αυτόν, όπως το πότε γεννήθηκε, πότε πέθανε, ποιο ήταν το οικογενειακό του όνομα. Ένας από τους πρώτους μελετητές του έργου του, ο Σ. Αριστάρχης, προσδιόριζε ως χρόνο γέννησής του το έτος 1125, αλλά ο σπουδαίος μελετητής του έργου του Φαίδων Κουκουλές, ο οποίος μας άφησε τρεις τόμους στη βιβλιοθήκη της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών για τα Λαογραφικά και τα Γραμματικά του έργα, παρατήρησε ότι ο ίδιος ο Ευστάθιος, σε λόγο του προς τον αυτοκράτορα

Μανουήλ Κομνηνό, που εκφωνήθηκε την ημέρα της μνήμης του Αγ. Νικολάου του έτους 1174, αναφέρει ότι «τρέμει η φωνή του από τα γηρατειά» (*τῷ γήρατι τρομαλέα φθεγγόμενος*) = Tafel, *De Thessalonica eiusque agro*, σ. 403). Αν, λοιπόν, ήταν γεννημένος το 1125, το 1174, όντας 49 χρονών, δεν μπορούσε να θεωρηθεί τόσο γέρος. Ωστόσο, ορθά ο Στίλπων Κυριακίδης υποστήριξε ότι τέτοιες εκφράσεις δεν είναι παρά ρητορικές υπερβολές. Εκείνο που είναι περισσότερο κοντά στα πράγματα είναι η άποψη ότι ο Ευστάθιος είναι περίπου συνομήλικος με τον φίλο του Ευθύμιο Μαλάκη, που γεννήθηκε μεταξύ του 1115 και 1135. Ήταν ακόμη παιδί, όταν ο Μανουήλ Α' απόκτησε τον τίτλο του αυτοκράτορα, γύρω στα 1122-1128.

Πού γεννήθηκε;

Από μία φράση του ίδιου του Ευσταθίου, «*καὶ ὅσοι ἦταν μαζί μας στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἦταν τέκνα τῆς Κωνσταντινουπόλεως*», πολλοί πιστεύουν ότι η Κωνσταντινούπολη ήταν η «ἐνεγκαμένη», δηλαδή η πατρίδα του Ευσταθίου, η οποία ήταν και η «θρεψαμένη», δηλαδή ο τόπος όπου μεγάλωσε και μορφώθηκε. Οι λόγιοι Μιχαήλ Χωνιάτης και Ευθύμιος Μαλάκης ενισχύουν αυτές τις απόψεις, επειδή στους Λόγους-μονωδίες που έγραψαν για να πενήθουν τον φίλο τους Ευστάθιο, μας λένε ότι η Κωνσταντινούπολη πενθεί για τον χαμό του τέκνου της, του τέκνου που μεγάλωσε και μόρφωσε.

Ποιο ήταν το οικογενειακό του όνομα;

Στον ρητορικό λόγο «*τοῦ ἀγιωτάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης κῦρ Εὐσταθίου τοῦ κατὰ Φλῶρον εἰς τὸν αὐτοκράτορα κῦρ Μανουὴλ τὸν Κομνηνόν*», που μας παραδόθηκε από ένα περίφημο χειρόγραφο, το οποίο θεωρήθηκε παλαιότερα ότι ήταν αυτόγραφο χειρόγραφο του Ευσταθίου (Escorial Y-II-10), και από μία μαρτυρία «*Εὐστάθιος τοῦ Κατὰ Φλῶρον*», που μας παραδόθηκε από τον Δημήτριο Χωματηνό, αρχιεπίσκοπο Αχρίδος από το 1217/1235, θεωρήθηκε ότι το οικογενειακό του όνομα ήταν Κατάφλωρος ή Καταφλώρον ή Καταφλωρών. Θα μπορούσε ακόμη η φράση του Κατὰ Φλῶρον να δηλώνει την ιδιότητα του μοναχού που μόνάζε στη Μονή «τῶν Φλῶρον» στην Κωνσταντινούπολη, άποψη που αδυνατίζει, όταν γνωρίζουμε ότι ο Ευστάθιος ήταν μοναχός στην Αγία Ευφημία της Κωνσταντινουπόλεως. Πιο ορθή φαίνεται η άποψη που υποστήριξε ο Vitalien Laurent, ότι η διατύπωση της φράσης στο χειρόγραφο είναι «*Εὐσταθίου τοῦ τοῦ Καταφλῶρον*», και αυτή υποδηλώνει ότι ο Ευστάθιος ήταν ανεψιός κάποιου σημαντικού προσώπου στη βυζαντινή κοινωνία. Ένα τέτοιο πρόσωπο είναι ο Νικόλαος Καταφλώρον, «*μαῖστωρ τῶν ῥητό-*

Εικ. 10-03. Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης. Ιερό της εκκλησίας του Κράλη στη Μονή Studenica (1314).

ρων» στο σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης της εποχής –θα λέγαμε σήμερα Καθηγητής Πανεπιστημίου–, έναν χώρο στον οποίο διέπρεψε αργότερα και ο Ευστάθιος. Η διαπίστωση αυτή δεν λύνει βέβαια το πρόβλημα του οικογενειακού ονόματος του Ευσταθίου, κι αυτό τούτο το μικρό όνομά του δεν είναι παρά το όνομα που πήρε όταν αυτός έγινε μοναχός.

Υπήρξε μοναχός στην Αγ. Ευφημία. Τούτο μαρτυρούν δικές του επιστολές σε μοναχούς συναδέλφους του. Εκεί φαίνεται ότι έμαθε τα πρώτα γράμματα σ' ένα σχολείο με έναν δάσκαλο αυστηρό, αλλά ικανό. Αργότερα, φυσικά, θα ακολουθήσει ανώτερες σπουδές, ίσως με την υποστήριξη του θείου του, στη λεγόμενη «Πατριαρχική Σχολή».

Η σταδιοδρομία του

Γύρω στα 1150 ο Ευστάθιος χειροτονήθηκε διάκονος και υπηρέτησε στο Πατριαρχείο, προφανώς για μικρό διάστημα, τον πατριάρχη Νικόλαο Μουζάλανα (1147/1150). Παρέμεινε στο πόστο του, ακόμη ίσως και με το οφφίκιο «ἐπὶ τῶν δεήσεων», αλλά φαίνεται ότι ο πατριάρχης Κωνσταντίνος Δ΄ Χλιαρηνός (1154/1157) τον απομάκρυνε. Ο Ευστάθιος δεν απογοητεύτηκε. Η πορεία του θα πρέπει να ήταν θαυμαστή, τόσο ώστε να φτάσει να καταλάβει τον τίτλο του «μαΐστορος τῶν ῥητόρων», ένα διδασκαλικό αξίωμα ανώτατο, προτού οι ιερωμένοι λόγιοι διεκδικήσουν το λειτούργημα του μητροπολίτη. Η ευρύτατη αναγνώριση του Ευσταθίου ως καθηγητού της Ρητορικής, που κάλυπτε εκείνη την εποχή όλα τα μαθήματα της αρχαιογνωσίας (ποιητές, πεζογράφους, ρήτορες), πρέπει να έγινε ανάμεσα στα

χρόνια 1170/1177. Στα μαθήματά του έτρεχαν οι μαθητές σαν τις μέλισσες στο κυβέρι («καὶ τῷ Εὐσταθίου μελισσῶνι προσίπταντο καὶ ἀφίπταντο βοτρυνδὸν ὁσημέραι φιλολόγων σμήνη μυρία»). Ήταν υπόδειγμα διδασκάλου: «Μέλιτος γὰρ ἀπέσταζον αἱ τῶν ὁμιλιῶν Εὐσταθίου χάριτες», γράφει ὁ Χωνιάτης, κι όλα τα αστεία και τα ευφυολογήματα που έλεγε, αμέσως γίνονταν παροιμίες στους δρόμους της Κωνσταντινουπόλεως. Είχε τη φήμη του ἀριστοῦ δασκάλου. Το επόμενο βήμα ήταν να πετύχει έναν καλό μητροπολιτικό θρόνο.

Στις 6 Δεκεμβρίου του 1174, ο αυτοκράτορας Μανουήλ Κομνηνός και ο πατριάρχης Μιχαήλ Γ΄ ο του Αγχιάλου (1169/1178) πρότειναν τον Ευστάθιο ως επίσκοπο Μύρων της Λυκίας, αλλά φαίνεται ότι η άσπιση επισκοπή δεν τον ενθουσίαζε. Έτσι, ο φίλος του αυτοκράτορας Μανουήλ μεσολαβεί για να τοποθετηθεί στη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Ο χρόνος της άφιξής του στη Θεσσαλονίκη δημιουργήσε αμφιγνωμίες. Παλαιότερα πίστευαν ότι το γεγονός αυτό συνέβη στα τέλη του 1174 ή στις αρχές του 1175. Η επισημάνση όμως ότι στον περίφημο κώδ. Υ Π-10 του Escorial υπάρχει ένα κείμενο-αίτηση του Ευσταθίου προς τον πατριάρχη, το οποίο χρονολογείται το φθινόπωρο του 1174, και στο οποίο ονομάζεται ακόμη «διάκονος», σημαίνει ότι η χρονολογία ενθρόνισής του μετατίθεται ανάμεσα στα έτη 1177 και 1180, τότε που ο Νικήτας Χωνιάτης αναφέρει τον Ευστάθιο ως Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, στο τέλος της ζωής του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού.

Από τη ζωή του στη Θεσσαλονίκη μάς είναι γνωστά τρία πράγματα:

α) Η δράση του ως κοινωνικού αναμορφωτή - ανορθωτή του κλήρου.

Καθώς επρόκειτο για μια ισχυρή ηθική προσωπικότητα, δεν μπορούσε να ανεχθεί τις ατασθαλίες και τις καταχρήσεις του κακού κλήρου και την άθλια

Εικ. 10-04. Ο Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης. Β. τοίχος του Ιερού στον ναό του Αγίου Γεωργίου, στο Staro Nagoricino, κοντά στο Κουμάνοβο (1317-18).

Εικ. 10-05. Ο Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης. Πρόθεση Καθολικού της Μονής Gračanica, κοντά στην Πρίστινα (1321).

κατάπτωση του μοναχικού βίου. Τότε ο Ευστάθιος γράφει το έργο «Ἐπίσκεψις βίου μοναχικοῦ ἐπὶ διορθώσει τῶν κατ' αὐτόν» και άλλα ηθικοπλαστικά έργα, όπως το έργο «Λόγος πρὸς τινὰ στυλίτην» και το έργο «Περὶ ὑποκρίσεως».

β) Η περιπέτειά του κατά την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς τον Αύγουστο του 1185.

Ο Ευστάθιος υπέφερε τα πάντα μαζί με το ποιμνίό του. Μπήκε μπροστά, ζητώντας από τον Γουλιέλμο να σταματήσει τις βιαιοπραγίες και να περιορίσει την οργή του. Η εντιμότητά του φάνηκε, όταν πιάστηκε και οδηγήθηκε από έναν πειρατή στα πλοία των Νορμανδών, όπου του ζήτησαν να πληρώσει 4.000 χρυσά νομίσματα για να τον αφήσουν ελεύθερο. Τους απέδειξε ότι ήταν πάμφτωχος, τον άφησαν ελεύθερο και του επέτρεψαν να παραμείνει στον επισκοπικό θρόνο.

γ) Το ζήτημα της φυγής ή της προσωρινής απομάκρυνσής του από τη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης.

Καυτηριάζοντας τον απαράδεκτο βίο ορισμένων κληρικών και μοναχών, ο Ευστάθιος δημιούργησε αντιπάθειες. Οργανώθηκε αντίσταση από οπαδούς τους λαϊκούς, και ένα μέρος των Θεσσαλονικέων ξεσηκώθηκε εναντίον του· διαδίδουν συκοφαντικές πληροφορίες, κυκλοφορούν υβριστικά φυλλάδια και εξαπολύουν ακόμη και απειλές για τη ζωή του. Τότε έγραψε την περίφημη επιστολή του «Πρὸς Θεσσαλονικεῖς» (Tafel, Opusc. 98). Σ' αυτήν περιγράφει τις δολοπλοκίες και δίνει συμβουλές για να ηρεμήσουν τα πνεύματα, σ' ένα κείμενο που είναι καθρέφτης σύनेσης του Ευσταθίου, αλλά και καθρέφτης της εκκλησιαστικής κατάστασης στη Θεσσαλονίκη αυτή την εποχή. Φαίνεται, όμως, ότι η αναταραχή πήρε διαστάσεις. Το 1191 ο πατριάρχης Γεώργιος Β' ο Ξιφιλίνος (1191/1198) τον ανακαλεί στην Κωνσταντινούπολη. Η απομάκρυνση του Ευσταθίου (μετά τις 25 Φεβρουαρίου του 1191) από τη Θεσσαλονίκη δεν κράτησε πολύ. Ο αυτοκράτορας Ισαάκιος Β' Άγγελος, ως νέος Μανουήλ Κομνηνός, ο προστάτης του, μεσολάβησε, ώστε κατά τα τέλη Απριλίου να επιστρέψει ξανά στη Θεσσαλονίκη. Δεν αποκλείεται, όπως υποστήριξε ο Κυριακίδης, ο Ευστάθιος να εγκατέλειψε τα πάντα και να έφυγε μόνος του από τη Θεσσαλονίκη. Ένας άνθρωπος σαν κι αυτόν, δε δίσταζε να λείε ευθαρσώς τη γνώμη του, και να μην ανέχεται τις έντριγκες των επιτηδείων! Και ίσως να ξαναγύρισε, αφού πήρε κάποια υπόσχεση από τους Θεσσαλονικείς ή ικανοποίηση για τη σιγή των πολεμίων του, των «ὑπεναντίων» του, που τον κατηγορήσαν ότι τους εκδικείται. Τότε εκφώνησε τον Λόγο του «πρὸς τοὺς ἐπεγκαλοῦντας αὐτῷ μνησικαχίαν» (Tafel, Opusc. 103).

Πότε πέθανε;

Ούτε και πότε πέθανε είναι εξακριβωμένο. Οι παλαιότεροι ερευνητές υποστηρίζουν ότι πέθανε μετά τον Σεπτέμβριο του 1193. Την 1η Σεπτεμβρίου εκφωνεί Λόγο στον Άγιο Δημήτριο. Οι νεότεροι τοποθετούν τον θάνατό του μεταξύ του 1195 και του 1197, αφού ο διάδοχός του, ο Κωνσταντίνος Μεσοποταμίτης, ήρθε στη Θεσσαλονίκη το 1197. Τον έθαψαν, πάντως, στη Θεσσαλονίκη, όπου λίγες μέρες αργότερα, ως μνημόσυνο του απήγγειλε τον επιτάφιο του ο Ευθύμιος Μαλάκης. Για το πώς εκτιμήθηκε στη γενική αντίληψη των κατοίκων μαρτυρείται από το γεγονός ότι λατρεύτηκε ως άγιος και απεικονίσθη αργότερα ως άγιος, χωρίς όμως να αναγνωριστεί επίσημα και από την Εκκλησία. Είναι προς τιμήν της τοπικής Εκκλησίας που τον τίμησε, διοργανώνοντας στην πόλη της κι ένα λαμπρό συνέδριο στο όνομά του. Ο Ευστάθιος με τον θάνατό του σφράγισε μία περίοδο ακμής των γραμμάτων στον αιώνα των Κομνηνών.

Ποιο ήταν το συγγραφικό έργο του Ευσταθίου;

Η κλασική μόρφωση που πήρε ο Ευστάθιος τού επέτρεπε όχι μόνο να γίνει ένας τεχνικός μελετητής των αρχαίων κειμένων, και ιδίως των ποιητικών, αλλά και να φτάνει στο σημείο να εκτιμά τη μορφωτική αξία της αρχαίας λογοτεχνίας, ακόμη και της τραγωδίας, που ήταν απόβλητη από τους παλαιότερους εκκλησιαστικούς πατέρες της Εκκλησίας. Δίκαια ο Στίλπων Κυριακίδης τον θεωρούσε «έναν από τούς πρώτους, ἂν ὄχι τὸν πρώτο ἀνθρωπιστή».

Το συγγραφικό έργο του Ευσταθίου το κατατάσσουμε, από άποψη περιεχομένου, σε δύο ομάδες, που συμπτωματικά διαχωρίζονται και από τους τόπους στους οποίους γράφτηκαν τα έργα:

1η ομάδα: Σχόλια στους αρχαίους συγγραφείς, τα οποία ο Ευστάθιος ονομάζει «Παρεκβολαί», έργα που δημιούργησε όταν δίδασκε ως κλασικός φιλόλογος στην Κωνσταντινούπολη.

2η ομάδα: Πραγματείες, Λόγοι και Επιστολές, με θέμα σύγχρονες υποθέσεις, έργα που αντιπροσωπεύουν τη συγγραφική δράση του Ευσταθίου στη Θεσσαλονίκη.

Στην πρώτη ομάδα υπάγονται πολύ γνωστά έργα:

α) *Παρεκβολαί εἰς τὴν Ὅμηρον Ὀδύσειαν καὶ Ἰλιάδα*, όπου ο Ευστάθιος εξαντλεί τις πηγές του, τα Σχόλια στον Όμηρο, τον Αθήναιο, τον Στράβωνα, τον Στέφανο και τον Αριστοφάνη Βυζάντιο, τον Ηρακλίδη τον Μιλήσιο, δύο ελληνικές πραγματείες του Σουετώνιου και τους λεξικογράφους. Είναι το έργο που

Εικ. 10-06. Ο Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης. Β. τοίχος του ιερού του Αγίου Νικήτα, στο χωριό Cuiçer, κοντά στα Σκόπια (πριν από το 1316).

τον δόξασε ως κλασικό φιλόλογο και από το 1789, όταν ο Vilhoisson πρωτοεξέδωσε τα *Σχόλια*, έως σήμερα, που ο Van der Valk μάς έδωσε την κριτική έκδοση, οι *Παρεκβολαί* του Ευσταθίου αποτελούν ένα χρυσωρυχείο γνώσεων και αναντικατάστατο έργο.

β) *Παρεκβολαί εις Διονύσιον τὸν Περιηγητήν*. Είναι μία παράφραση με σχόλια στο γεωγραφικό έπος του Διονυσίου, όπου χρησιμοποίησε, εκτός από τα αρχαία σχόλια στο έργο του Διονυσίου, και χαμένα σήμερα συγγράμματα του Αρριανού.

γ) *Πινδαρικαὶ παρεκβολαί*. Πριν από τα δύο προηγούμενα έργα έγραψε τα «Εἰς Πίνδαρον Σχόλια», από τα οποία μας σώθηκε μόνο το «Προοίμιον: Εὐσταθίου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης ἔτι ἐν διακόνοις ὄντος πρόλογος τῶν Πινδαρικῶν παρεκβολῶν», όπου χαρακτηρίζεται η Λυρική και η Πινδαρική ποίηση, δίνεται ένας σύντομος βίος του Πινδάρου και πληροφορίες για τους Ολυμπιακούς Αγώνες, κείμενο που παρατίθεται και μεταφράζεται εδώ.

δ) Σχόλια στο *Ὑμνος της Πεντηκοστής του Ἰωάννου Δαμασκηνού*.

Στη δεύτερη ομάδα των έργων που γράφει εδώ στη Θεσσαλονίκη ξεχωρίζουν:

1. Οι *Πραγματεῖες*, όπου την πρώτη θέση καταλαμβάνει το έργο

α) «*Ἐπίσκεψις βίου μοναχικοῦ ἐπὶ διορθώσει τῶν κατ' αὐτόν*». Ο Κυριακίδης θεωρεῖ ότι ο Ευστάθιος επεδίωξε να οδηγήσει τους μοναχούς στις σωστές παραδοσιακές μοναχικές κατευθύνσεις και δεν ήθελε καθόλου να εισαγάγει νεωτερισμούς στον βίο τους. Ήταν ένας «συντηρητικός» ανθρωπιστής, προσκολλημένος στις αρχές και τις πεποιθήσεις του.

β) «*Πρὸς τοὺς ἐπεγκαλοῦντας αὐτῷ μνησικαλίαν, εἶποτε ἀναμνησθεῖν κακώσεως λεγομένης ποτὲ αὐτῶν*». Το έργο αναφέραμε και πιο πάνω, όπως και το

γ) «*Περὶ ὑποκρίσεως*».

2. Οι *Λόγοι* του Ευσταθίου, εγκωμιαστικοί και συγχαρητήριοι, η μονωδία για τον θάνατο του αυτοκράτορα Μανουήλ, οι «Προσφωνήσεις» προς τον «μέγαν ἑτερείαρχην Ἰωάννην Δούκαν» και προς τον αυτοκράτορα Ἰσαάκιον Ἀγγελον, ο Λόγος «Περὶ τῆς ἀνάγκης τελειοτέρας ὑδρευσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως» κ.ά., φανερώουν τα πλείστα ενδιαφέροντα του Ευσταθίου.

3. Η Συλλογή των *Επιστολῶν* του προς τον αυτοκράτορα, τους εκκλησιαστικούς και τους πολιτικούς

λειτουργούς και ιδιώτες διευρύνουν τον κοινωνικό του ορίζοντα.

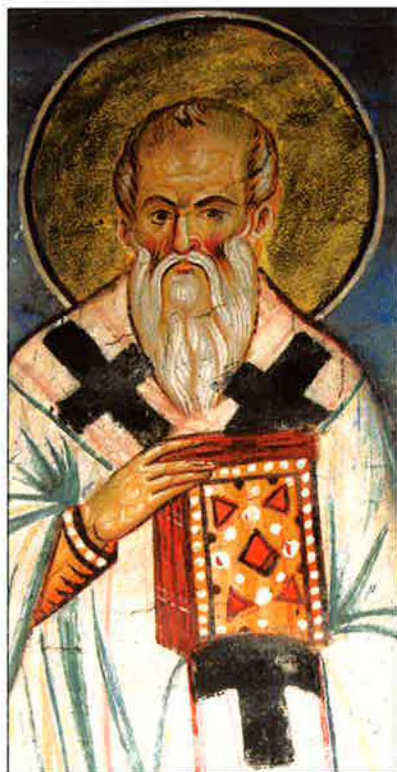
Τέλος, τα εκκλησιαστικά δοκίμια ή συγγράμματά του, όπως ο «Διάλογος περὶ τῶν κληρικῶν τίτλων θεοφίλατος καὶ ἱερώτατος» ή το «Πρὸς τὸν βαρέως ἀκούοντα, εἶπερ ἱερωμένος ὢν καλεῖται παπάς» κτλ., καθώς και τα εκκλησιαστικά ποιήματα, φανερώουν το ανήσυχο και κριτικό πνεῦμα του απαράμιλλου καὶ σοφοῦ ιεράρχη.

Το έργο του «Εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης»

Εἶναι ένα χρονικό της κατάληψης της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς τον Αύγουστο του 1185, ένα έργο που προβληματίζει ιδιαίτερα τη σύγχρονη έρευνα. Επειδή το ὕψος του είναι σκοτεινό και δύσκολο, η γλώσσα του αρχαϊστική και φανερά επιτηδευμένη (δηλαδή, στην ουσία μία φροντισμένη ρητορική έκφραση), μας προβληματίζει αν αυτό το έργο μπορεί να θεωρηθεί ένα έργο «ιστορικό», όπως η παράδοση το απαιτεῖ, ή αν είναι κατά βάση ένα έντεχνο ρητορικό έργο, αφού ο Ευστάθιος, στην ουσία, παραμένει ένας σπουδαγμένος ρήτορας, τουτέστιν, ένας θεωρητικός που εφαρμόζει τη ρητορική γραφή στη λογοτεχνική παραγωγή του.

Οι Νορμανδοί ξεκίνησαν από τη Messina στις 11 Ιουνίου του 1185. Αρχηγός του στρατού ήταν ο κόμης Βαλδουῖνος και ο Riccardo d' Acerra, ενώ αρχηγός του στόλου ήταν ο Tancredi, κόμης του Lecce. Στις 24

Ιουνίου κατέλαβαν το Δυρράχιο, όπου ο καστροφύλαξ Ἰωάννης Βρανάς πιάστηκε αιχμάλωτος. Στις 6 Αυγούστου οι Νορμανδοί στρατοπέδευαν έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης, περιμένοντας τον στόλο, ο οποίος έφτασε τον Δεκαπενταύγουστο. Μετά από πολιορκία 18 ημερών, οι Νορμανδοί κατέλαβαν την πόλη. Το τι επακολούθησε μας το περιγράφει με μοναδικό τρόπο ο Ευστάθιος στο χρονικό του. Οι βιαιότητες προσλαμβάνουν στο έργο του τραγική διάσταση. Ο Ευστάθιος δεν κρύβει την ιστορική πραγματικότητα. Αναγνωρίζει τη στρατηγική ανωτερότητα και την εμπειρία των Νορμανδών και ψέγει την αδράνεια του Δαβίδ Κομνηνού, στρατηγού υπεύθυνου για την άμυνα της πόλης. Διακρίνει τη γενναϊότητα της αντίστασης του ντόπιου πληθυσμοῦ, αλλά ψυχογραφεί και τους επιδρομείς, αυτά τα απάνθρωπα κτήνη που έδειχναν με τις ωμότητες τους ότι δεν διέθεταν ίχνος παιδείας και πολιτισμοῦ. Ο πρωτογονισμός τους ξεπερνούσε το μέτρο και τη φαντασία του πεπαιδευμένου ιεράρχη, που καταγράφει αμέτρητα περιστατικά των ενεργειών τους,

Εικ. 10-07. Ο Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης. Καθολικό Μονής Βατοπαιδίου. Πρόθεση (1312).

χαρακτηριστικά σημεία σύγκρισης δύο ανόμοιων πολιτισμών. Η οξυδέρκεια των παρατηρήσεων του Ευσταθίου που συναντούμε στο έργο του «Εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης» καθιστά το κείμενο μοναδικό ντοκουμέντο για τη μελέτη των τρόπων ζωῆς δύο κοινωνιών, της βυζαντινῆς καὶ τῆς δυτικῆς, στην κρίσιμη καμπή τῆς ιστορίας, ὅταν τὸ Βυζάντιο γνωρίζει ἐκ τοῦ συνέγγυς τῆ δυτικῆς βαρβαρότητα καὶ ἡ Δύση ἀνοίγει τὰ μάτια τῆς στὴν ἀνετὴ ζωὴ τῆς Ανατολῆς.

Τὸ χρονικὸ τῆς κατάληψης τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς τὸ ἐγράψε ὁ Εὐστάθιος στὸ διάστημα ἀπὸ 7/10 Νοεμβρίου 1185 ἕως τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1186. Ὁ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς ἦταν καθαρὰ διδακτικὸς. Ὁ ἴδιος στὸν σύντομο πρόλογο δηλώνει ὅτι τὸ ἐργὸ τοῦ δεν εἶναι καθαρὸ ἱστορικὸ. Τὴν ἱστορικὴ διάσταση τῶν γεγονότων σκόπευε ὁ ἴδιος νὰ δώσει σὲ ἓνα ἄλλο ἐργὸ γιὰ τὴν ἄλωση. Αὐτόπτης μάρτυρας τῶν γεγονότων, τὰ περιγράφει μὲ πολὺ πάθος καὶ δρα-

ματικότητα. Μὲ τὴν ἴδια ψυχικὴ φόρτιση περιγράφει καὶ τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 1180-1185, πού τὰ γνωρίζει ἀπὸ διηγήσεις φίλων τοῦ πού ζούσαν στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐνὰς ἀπὸ αὐτοὺς θὰ ἦταν ὁ ἱστορικὸς Νικήτας Χωνιάτης, ὁ ὁποῖος υπαινίσσεται ὅτι γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς, ἐγράψαν δυο-τρεις βυζαντινοὶ συγγραφεῖς. Ὁ Εὐστάθιος δεν ἀρέσκεται στὶς λεπτομέρειες τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων. Ὅπως δὲν πνίγουν τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια, ὅπως ἔχουν ἤδη ἐπισημάνει οἱ εἰδικοί μελετητὲς τοῦ ἐργου. Ὡς λογοτέχνης συγγραφέας ἐπιδιώκει περισσότερο νὰ ζωγραφίσει τὶς συνήθειες καὶ τὴ νοοτροπία τῶν πρωταγωνιστῶν, παρὰ νὰ καταγράψει ἱστορικὰ γεγονότα. Εἶναι ἓνας ψυχογράφος πού τοποθετεῖ τὸν ἀδύναμο ἄνθρωπο στὸ σφυροκόπημα τῆς ἱστορίας.

Βασίλης Κατσαρός

Καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας
στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Α.Π.Θ.

A. ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- α) *Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν*
M. van der Valk, Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes ad fidem cod. Laurentiani editit Marchinus Van der Valk, vol. I, Lugduni Batavorum 1971, vol. II, 1976, vol. III, 1979.
G. Stallbaum, Eustathii... Commentarii ad Homeri Odysseam I-II (1825-1826).
β) *Πρόλογος τῶν Πινδαρικῶν παρεκβολῶν*,
Ἔκδ. T. L. F. Tafel, Eustathii Opuscula, Frankfurt / M 1832, σσ. 53-61. Ἐπίσης ἔκδ. ἀπὸ A. B. Drachmann, στὸ ἐπιμετρητὸ τοῦ 3ου τόμου τῶν Scholia vetera in Pindarum, Lipsiae 1927, σσ. 285-306. Νέα ἔκδοσις: A. Kambylis, Eustathios von Thessalonike, Prooimion zum Pindarkommentar. Einleitung, kritischer Text, Indices [Veröffentlichungen der Joachim-Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften 65.] Göttingen 1991.
γ) *Παρεκβολαὶ εἰς Διονύσιον τὸν Περιηγητὴν*
C. Müller, Geographi Graeci minores II (1882), σσ. 201-407.
δ) Ἀσματικὸς κανὼν *Εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Δημήτριον καὶ ἀκολουθία εἰς τοὺς ἁγίους Ἀλφειὸν, Ζώσιμον καὶ Ἀλέξανδρον τοὺς Καλυπτηνοὺς*, ἔκδ. PG 136, 161-168 καὶ 283-290.
ε) *Ἑρμηνεία τοῦ λαμβικοῦ κανόνος τῆς Πεντηκοστῆς*, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, ἔκδ. A. Mai, Spicilegium Romanum, V₂, 1841, σσ. 161-388, ἀνατύπωση, PG 136, στ. 503-754.
στ) *Εὐσταθίου τοῦ Θεσσαλονίκης συγγραφὴ τῆς εἰθε ὑστερας κατ' αὐτὴν ἀλώσεως*... Νεότερη κριτικὴ ἔκδοσις: Eustazio di Thessalonica, La espugnazione di Thessalonica. Testo critico, Introduzione, Annotazioni di St. Kyriakidis, Proemio di B. Lavagnini, Versione italiana di V. Rotolo, Palermo [Istituto Siciliano di studi bizantini e neoellenici, Testi e Monumenti (Testi 5)] 1961.
ζ) *Λόγοι ρητορικοὶ, Πραγματεῖες, Ἐπιστολές*
Οἱ Λόγοι καὶ οἱ Ἐπιστολές ἔχουν ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν T. L. F. Tafel, Eustathii metropolitae Thessalonicensis Opuscula, Frankfurt/M 1832, πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, De Thessalonica eiusque agro, Berolini 1839. Ἀνατύπωση στὴν PG, τ. 135, 136. Ὅρισμένους ρητορικοὺς λόγους ἐξέδωκεν ὁ W. Regel, Fontes rerum byzantinorum fasc. 1 et 2, Petropoli 1917, σσ. 1-131, ἐνῶ τὴ «μονωδία εἰς Νικηφόρον Κομνηνόν» ὁ E. Kurtz ἐν Vizantijskij Vremennik 17, 1910, σσ. 290-302. Νέα ἔκδοσις τῶν «Opuscula»: P. Wirth Eustathii Thessalonicensis Opera Minora (CFHB, ἀρ. 32), Βερολίνο 2000. Γιά τὸ συνολικὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Εὐσταθίου (Τίτλοι, ἐκδόσεις κτλ.) βλ. R. Browning, The Patriarchal School at Constantinople, Byzantion 1962, 186-190. Βλ. καὶ A. P. Kazdan, Neizdannnye sočinenija Evstafija Solunskogo v Eskurijskoj rukopisi Y-II-10, in: Polychronion. Festschrift F. Dölger, Heidelberg 1966, σσ. 335-344 (=Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries, Cambridge - Paris 1984, σσ. 115-195).

B. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γιά τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία βλ. Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica², τόμ. I, Berlin 1958, σσ. 263-264.

- Νεότερα βασικά δημοσιεύματα:
Browning R., «The Patriarchal School at Constantinople in the Twelfth Century», Byzantion 32 (1962) 186-193 (=Studies on Byzantine history, literature and education, London 1977, [μελέτη ἀρ. X] 167-202).
Diller A., The Textual Tradition of Strabo's Geography. With appendix: The Manuscripts of Eustathius' Commentary on Dionysius Periegetes, Amsterdam 1975.
* Gallo I., «Eustazio commentatore di Pindaro», Quaderni Urbin. Di cult. Class. 25, 1977, 43-51.
Θεοδωρούδης Γ., Ὁ μοναχισμὸς κατὰ τὸν Εὐστάθιον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1983.
* Kambylis A., Eustathios über Pindars Epinikiendichtung. Ein Kapitel der Klassischen Philologie in Byzanz. [Berichte aus den Sitzungen der Joachim-Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften, Jahrg. 9, 1991, H. 1.] Hamburg 1991.
Kazdan A. P., «Vizantijskij publicist XII v. Evstafij Solunskij», Vizantijskij Vremennik 27 (1967) 87-106. 28 (1968) 60-84. 29 (1969) 177-195 (Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries, Cambridge-Paris 1984, σσ. 115-195).
Lindberg G., Studies in Hermogenes and Eustathios: The Theory of Ideas and its Applications in the Commentaries of Eustathios on the Epics of Homer, Lund 1977.
Reinsch D., Über einige Aristoteles-Zitate bei Eustathios von Thessalonike. Überlieferungsgeschichtl. Untersuchungen [Texte u. Untersuch. zur Gesch. D. altchrist. Literatur, 125]. Berlin 1981, σσ. 479-488.
Wirth P., Eustathiana. Gesammelte Aufsätze zu Leben und Werk des Metropoliten Eustathios von Thessalonike. Amsterdam 1980.
Wirth P., Eustathii Thessalonicensis Opera Minora (CFHB, ἀρ. 32), Βερολίνο 2000, ὅπου καὶ ἡ πιὸ πρόσφατη βιβλιογραφία.

Σημ. Μὲ ἀστερίσκο (*) σημειώνονται τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ἀπόσπασμα πού μεταφράζουμε